

Соціально-моральний розвиток і виховання дітей дошкільного віку: колективна монографія / укл.: О.Л. Кононко, Н.П. Пихтіна, С.І. Матвієнко, А.М. Аніщук, Л.В. Бобро, О.В. Лісовець; за заг. ред. О.Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. С. 169-197.

Матвієнко С.І.

СПЕЦИФІКА ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У ДОШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

Актуальність проблеми

Виховання дитини ХХІ століття – це процес, який ґрунтується на тих реаліях, в яких перебуває нині українське суспільство. Військово-політичні події останніх років, а також виникле щодо цього загострення питання необхідності подолання в суспільстві тоталітаристської ідеології минулого, окреслили необхідність пошуку тих засобів, що здатні ефективно виховувати в дітей і молоді почуття власної та національної гідності, відродити основи патріотизму в його кращому розумінні. З цим, гостро окреслилася потреба в оновленні системи патріотичного виховання дітей і молоді.

З урахуванням суспільно-політичних подій останніх років та необхідністю оновлення засад національно-патріотичного виховання, сучасна педагогічна практика зазнає значних реформацій щодо її змісту та організації, допомагає зміцненню зв'язків між поколіннями, формує в дітей та учнівської молоді інтерес до вивчення історії та культури свого народу, сприяє формуванню основ національної самосвідомості.

В останні роки на державному рівні було прийнято ряд важливих законодавчих та нормативних документів, які розкривають засади національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Так, у Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки зазначено: «В Україні національно-патріотичне виховання дітей та молоді має стати одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку громадянина як високоморальної особистості, яка плекає

українські традиції, духовні цінності, володіє відповідними знаннями, вміннями та навичками, здатна реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства, сповідує європейські цінності, готова до виконання обов'язку із захистом Батьківщини, незалежності та територіальної цінності України» [42, с. 1].

Сутність патріотичного виховання дітей дошкільного віку відображено в низці законодавчо-нормативних документів періоду 2015/2016 рр.: Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016/2020 рр.) (затверджено Указом президента України від 13. 10. 2015 р. за № 641) Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (від 16. 06. 2015 р. № 641), Постанові МОН України «Заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015 р.), інструктивно-методичних рекомендаціях МОН України «Про організацію національно-патріотичного виховання у дошкільних навчальних закладах» (2016 р.).

У Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016/2020 рр. зазначено, що упродовж останніх десяти років питанню патріотичного виховання було приділено чималу увагу, що засвідчується розробкою та виданням низки нормативних документів: Концепції національної системи виховання (1996), Концепції національно-патріотичного виховання (2009), Концепції Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 рр., Концепції громадянської освіти та виховання в Україні (2012)..Проте жодна з них не була розгорнута і не втілилася в конкретні кроки з реалізації через зміну векторів розвитку держави і, відповідно, освітньої політики, через різні уявлення правлячих еліт на ідеологію і напрями розвитку освіти.

У Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016/2020 рр. вказано, що серед виховних напрямів сьогодні одним з найбільш актуальних виступає патріотичне, громадянське виховання як стрижневе, основоположне, що відповідає як нагальним вимогам і викликам

сучасності, так і закладає підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу як запоруку власного особистісного розвитку, спиратимуться на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін [21, с. 1].

О. Каплуновською, І. Кичатою, Ю. Палець за редакції О. Рейнпольської на виконання Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді розроблено парціальну програму «Україна – моя Батьківщина», адресовану фахівцям дошкільної ланки освіти. Як зазначають розробники програми, розбудова незалежної Української держави пов'язана з формуванням громадянського суспільства, ключовою фігурою в якому має стати високоосвічена, культурна особистість, здатна усвідомлювати себе *громадянином* демократичної, правової країни зі своїми правами й обов'язками. Згідно підходу авторів, вирішальну роль у національно-патріотичному вихованні повинні відігравати заклади дошкільної освіти як перша ланка в системі неперервної освіти України.

У вказаній програмі актуалізовано необхідність забезпечення педагогів дошкільної галузі методичним інструментарієм щодо виховання національної самосвідомості дітей дошкільного віку, виховання у дошкільників любові до рідної землі, гордості за належність до українського народу, почуття власної гідності тощо. Зазначено: на особистісному рівні патріотизм є пріоритетною стійкою характеристикою особистості, що виявляється у її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, у реальній поведінці та вчинках, у звичайному моральному способі життя. Він виявляється не лише в незвичайних ситуаціях, а й у повсякденному виконанні дитиною своєї роботи, корисної людям і суспільству .

Мета даної програми – виховання національно-патріотичної особистості в дошкільному віці; забезпечення освітнього процесу відповідними інформацією, змістом, методичними складниками, практичними порадами. Завдання програми «Україна – моя Батьківщина»

полягають в: ознайомленні дітей з історією рідного краю, життям і побутом народу України; вихованні любові до рідного краю (рідного дому, сім'ї, дошкільного закладу, міста); формування духовно-моральних взаємин між дітьми; виховання пошани та любові до культурного спадку свого народу та сучасного мистецтва; формування толерантного ставлення до представників інших народів, культур і традицій; культивуванні кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи; формуванні мовленнєвої культури [48].

В Інструктивно-методичних рекомендаціях «Про організацію національно-патріотичного виховання у дошкільних навчальних закладах» відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти України, охарактеризовано життєві компетентності дитини в контексті національно-патріотичного спрямування; визначено та обґрунтовано основні умови ефективної реалізації завдань з національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку в закладі дошкільної освіти [12, с. 53].

Однією з останніх праць вказаного напрямку є посібник О. Якименко «Патріотичне виховання в ДНЗ», в якому вміщено перспективне планування різних форм роботи з патріотичного виховання з дітьми дошкільного віку та практичні матеріали з поданої теми: конспекти занять, сценарії свят і розваг, дидактичні та рухливі ігри, бесіди, розробки заходів для батьків. Зміст посібника відповідає вимогам Базового компонента дошкільної освіти України та чинних програм. Матеріали подано у контексті упровадження у практику принципу інтеграції: завдання патріотичного виховання реалізуються під час занять різних типів, ігрової діяльності тощо, а також здійснюються за участі батьків [57].

На жаль, до сьогодні бракує теоретико-експериментальних досліджень сучасних вітчизняних фахівців з проблеми патріотичного виховання дітей дошкільного віку та методичних розробок вказаного напрямку педагогічної роботи, вкрай необхідних практичним працівником.

Характеристика підходів до феномену патріотичного виховання сучасних фахівців

Теоретичні та прикладні розробки у галузі патріотичного виховання дошкільників ґрунтуються переважно на загально фундаментальних працях, які стосуються національної системи виховання (А. Алексюк, І. Бех, А. Богуш, О. Вишневський, К. Журба, О. Захаренко, П. Ігнатенко, В. Киричок, Ю. Руденко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, Т. Усатенко, К. Чорна та ін.). Завдяки ним напрацьовано серйозний науковий доробок, зокрема розроблено:

- педагогічні концепції національного виховання молоді (В. Кузь, Ю. Руденко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, П. Щербань та ін.);
- Програму українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді (І. Бех та К. Чорна);
- сучасні підходи до визначення змісту і напрямів національно-патріотичного виховання (В. Гнатюк, В. Демчук, М. Красновським, І. Мартинюк, Г. Пустовіт, Ю. Руденком, П. Щербань та ін. передусім з позиції культурологічного підходу);
- концептуальні засади прилучення молодого покоління до етнокультурних цінностей українського народу (О. Вишневський, М. Євтух, В. Кузь, В. Лаппо, Г. Філіпчук);
- підходи до системно-структурного аналізу національної самосвідомості, що ураховується науковцями стосовно формування її у людей різних вікових груп, у тому числі – дітей дошкільного віку щодо їх національно-патріотичного виховання (В. Борисов, Д. Тхоржевський, Г. Філіпчук, М. Фурса та ін.);
- методичні основи ознайомлення дітей у закладах дошкільної освіти з українським народознавством (А. Богуш, Н. Кирста, Н. Лисенко, Н. Луцан, О. Макаренко, Н. Рогальська).

Слід зазначати, що до середини ХХ століття проблема патріотичного

виховання дошкільників практично не вивчалася науковцями, оскільки даний напрям роботи розглядався лише в контексті морального виховання дітей. Проте окремі питання формування основ патріотичних почуттів розглядалися в дошкільній педагогіці зазначеного періоду в працях Р. Жуковської, Н. Виноградової, С. Козлової, Ф. Левін-Щиріної, В. Нечаєвої, М. Резяпової, О. Усової, О. Радіна та ін.

Внесок Ф. Левін-Щиріної в теорію патріотичного виховання дошкільників у 1930-ті роки визначається розробкою методики ознайомлення дошкільників з навколишнім (довкіллям), у якій було деталізовано форми та методи роботи щодо розширення у дітей світогляду, виховання у них інтересу та позитивного ставлення до різних явищ суспільного життя.

У наступному десятилітті М. Резяпова визначила дві складові патріотичного виховання, які в подальшому лягли в основу патріотичного виховання дошкільників – любов до сім'ї, дитячого садка, природи, міста, народу та Батьківщини. Методика передбачала накопичення безпосередніх та опосередкованих уявлень про працю людей, життя різних народів, про рідну країну.

У середині ХХ ст. О. Радіною було розроблено рекомендації з патріотичного виховання дошкільників у вигляді тестів, спрямованих на визначення того, що й як здатні засвоїти діти різного віку стосовно змісту патріотичного виховання.

У подальшому теорія патріотичного виховання дітей дошкільного віку збагатилася, зокрема, розроблено Р. Жуковською методикою ознайомлення дошкільників з рідним краєм, подіями та явищами суспільного життя країни. Спільно з Н. Виноградовою та С. Козловою, вченою було визначено методичні основи формування в дітей патріотичних та інтернаціональних почуттів, які розглядалися в контексті їх морального виховання.

Дослідження О. Радіної, Р. Жуковської, С. Козлової, Л. Беляєвої та ін. довели, що дитину неможливо відсторонити від навколишньої дійсності, відповідно, слід шукати шляхи найбільш доцільного включення її до

реального життя. Основним предметом дослідження в цих роботах було формування свідомості дитини, що базується, перш за все, на її уявленнях. Для цього, на думку авторів, діти повинні набути достатній досвід, елементарну систему знань і довільність психічних процесів, які сформуються лише до 6-ти років.

Тому всі ці дослідження проводилися у широкому науковому контексті, переважно на дітях старшого дошкільного віку, не ставили перед собою завдання вивчення особливостей їхнього патріотичного виховання. Патріотизм розглядався мов би природно як утворюючий елемент свідомості дитини під впливом її ознайомлення з навколишньою дійсністю. Основний акцент при такому підході робився на розвиток інтелектуальної сфери дитини, а не чуттєвого світосприйняття.

Для української дошкільної педагогіки найбільш ґрунтовними є дослідження окремих аспектів національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку, здійснені у період незалежності української держави. О. Денисюк у контексті дослідження змісту й методики формування у старших дошкільників уявлень про історію України, розглядався вплив історичного матеріалу на розвиток у них патріотизму, розкрито етапи формування уявлень старших дошкільників про історію України, розроблено відповідні критерії та рівні сформованості уявлень дітей. Науково-методичний внесок О. Денисюк в патріотичне виховання дошкільників визначається, зокрема, розробкою системи співпраці закладу дошкільної освіти з родиною щодо забезпечення предметно-відчуттєвого досвіду дітей, підвищення рівня емоційного й природнього сприйняття історичного матеріалу [9, с. 4].

І. Газіною сформульовано та теоретично обґрунтовано положення про першооснови національної самосвідомості та розроблено методику її формування у дітей старшого дошкільного віку засобами української народної музики. Дослідниця зосереджує увагу на національно-культурній складовій виховання дошкільника як представника українського народу. Розроблена нею методика формування першооснов національної

самосвідомості у дітей старшого дошкільного віку засобами народної музики та пісні базується на використанні, переважно, фольклорного матеріалу й передбачає оптимізацію щодо цього різних форм освітньої роботи щодо наповнення їх змісту елементами української народної музики [8].

Дослідження Л. Шкребтієнко присвячене проблемі виховання патріотичних почуттів старших дошкільників засобами художньої літератури. В ньому ґрунтовно проаналізовано особливості розвитку означених почуттів у дітей 6-7 років. Зазначаючи, що розвиток патріотичних почуттів забезпечується цілеспрямованою педагогічною дією – процесом патріотичного виховання, Л. Шкребтієнко трактує його як системний цілеспрямований процес змістовного та сутнісного наповнення емоційно-почуттєвого складника патріотизму особистості, що забезпечується діяльнісним механізмом гідної взаємодії особистості із собою як представником свого народу, з власним народом та його надбаннями, а також іншими народами [55, с. 56].

У науковій роботі В. Лаппо проаналізовано вплив регіонального компоненту на виховання дошкільників, у зв'язку з чим розглядалися й окремі аспекти патріотичного виховання дітей, переважно – старшого дошкільного віку. На прикладі гуцульського етноregionу автор аналізує особливості формування в старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю засобами етнокультури. Науковцем розроблено окремі питання ознайомлення дітей з історією та культурою рідного краю, зокрема щодо реалізації засад Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді стосовно необхідності об'єднання різних народів, національних та етнічних груп, які проживають на території України, довкола ідеї української державності, українського громадянства, що виступають загальними надбаннями, забезпечують їхній всебічний соціальний та культурний розвиток [24, с. 3].

Н. Бондаренко розглядає регіональну історико-культурну спадщину як засіб формування духовних цінностей у старших дошкільників, що, у свою

чергу, сприяє закладанню основ патріотизму у дітей [4]. В основу даної роботи покладено аксіологічний підхід, доводиться, що базовими для дітей дошкільного віку є інтелектуальні, моральні та естетичні цінності, що визначає можливість формування духовних цінностей, закладання основ національної самосвідомості, почуття любові до культури рідного краю, до життя, до людей.

У дослідженні О. Стаєнної аналізувалися традиції рідного краю як важливий засіб виховання громадянських якостей у дітей 6-7 років та складова патріотичності. Дослідниця визначила найбільш педагогічно ефективні традиції рідного краю, педагогічні умови, що сприяють вихованню громадянських якостей у дітей, а також розробила ряд методичних завдань та творів до проведення роботи зі старшими дошкільниками [40, с. 5].

У контексті патріотичного виховання молодших школярів елементи регіональної культури через використання засад художнього краєзнавства вивчалися М. Качур [13]. Дослідницею обґрунтовано виховний потенціал та розкрито особливості шкільного художнього краєзнавства, розглянуто педагогічні умови патріотичного виховання учнів початкової школи засобами художнього краєзнавства, що базуються на засадах інтеграції та особистісної орієнтації в єдності навчальної і позаурочної діяльності, спрямованих на забезпечення педагогічної взаємодії школи та сім'ї у використанні мистецьких традицій рідного краю, оптимізацію вихованих можливостей соціокультурного і родинного середовища з огляду на патріотичне виховання дітей [13, с. 5].

Безперечно, коло наукових робіт, присвячених різним аспектам національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку, на сьогодні є ще достатньо обмеженим. З огляду на гостроту проблеми патріотичного виховання, визначеної відповідно до зміни засад української державності, оновлення підходів до виховання національних цінностей українського народу, сучасна дошкільна педагогіка потребує подальших досліджень, присвячених різним аспектам патріотичного виховання дітей дошкільного

віку.

Патріотизм – любов до своєї батьківщини, відданість своєму народу, гордість за свій народ, прагнення захистити його надбання, продовжити примноження його загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей [37, с. 97]. Патріотизм зумовлює здатність особистості в критичних ситуаціях ставити суспільні інтереси вище за власні блага. Л. Виготський, Д. Узнадзе, О. Леонтьєв, Л. Рубінштейн, розробивши засади розуміння природи патріотично спрямованої активності особистості, вказували та системний характер даної якості.

Відомий психолог І. Бех характеризує патріотизм як особливе безумовне й високо смислове почуття й цінність, яке характеризує ставлення особистості до своїх народу, Батьківщини, держави та самої себе. Щодо цього автор виділяє такі базові складові почуття патріотизму: любов до народу, Батьківщини, держави; діяльнісна відданість Батьківщині; суспільно значуща цілеспрямованість; моральна стійкість; готовність до самопожертви; наявність почуття власної гідності [3, с. 4].

Л. Шкрєбтєнко визначає патріотизм як цілісну систему життєтворчої позиції людини, що містить емоційні, когнітивні, мотиваційні, поведінкові, вольові патерни взаємодії її з Батьківщиною [55, с. 51].

Означеного трактування дотримується, зокрема, Т. Анікіна. На думку автора, патріотизм – це здатність і потреба особистості у відтворенні соціально-культурного досвіду даної спільноти (народності, національності) у системі розвитку загальнолюдської культури, на рівні особистісного утворення – це складна інтегративна моральна якість особи, яка містить емоційно-чуттєвий, інтелектуальний і діяльнісний компоненти. Через механізм власної діяльності людина оволодіває соціально-культурним досвідом. Виховання патріотизму є цілеспрямованим педагогічним процесом організації та стимулювання активної діяльності особи по оволодінню соціально-культурним досвідом людей в системі розвитку загальнолюдської культури й цінностей [1, с. 4].

Н. Снопко аналізує проблему виникнення в особистості «стійких» механізмів регулювання патріотичної свідомості, патріотичного відношення та відповідно спрямованої поведінки. Дослідник наголошує на тому, що діяльність з патріотичного виховання має соціальний характер та саме під впливом державної ідеології, прийнятої у суспільстві системи цінностей, впливом суспільних стосунків досягається результативність роботи з виховання патріотизму [39, с. 51].

Патріотизм як духовно-моральний принцип життєдіяльності особистості, який характеризується відповідальним ставленням людини до рідного краю, країни, свого народу, а також як активну працю на благо Вітчизни, розглядає А. Терник [46, с. 259].

Вчені розглядають патріотизм як моральне почуття (І. Бех, П. Рогачев, М. Матюшкін, М. Мітін та ін.), політичний принцип (М. Бабинов, В. Курков та ін.), складну моральну якість (Н. Щуркова, Т. Ільїна, І. Мар'єнко, К. Чорна) та ін.).

На думку К. Чорної, патріотизм – це стійка характеристика людини, яка проявляється в її свідомості, моральних ідеалах та цінностях, у реальній поведінці та вчинках. Отже, основою патріотичного виховання дітей є ціннісні орієнтації, які з віком і дорослішанням дитини змінюються, стають більш стійкими, умотивованими. Ціннісні орієнтації проявляються на двох основних рівнях – мікрорівні (особистісному) і макрорівні (суспільному) [53, с. 78].

І. Бех вказує на те, що найбільш глибокими факторами, які впливають на розвиток патріотизму, є натуралістичні фактори, зважаючи на те, що людина є природною істотою [2, с. 6]. Л. Кокуєва зазначає, що до близького людині світу природи «належать її родинні зв'язки, звичка до певного географічного ландшафту і духовний зв'язок з ним, готовність захищати своїх близьких. Любов до рідної землі виявляється у любові до рідного дому, рідної школи, рідної вулиці, міста. Це первинний стан патріотизму. Дитина здобуває свій патріотичний досвід спонтанно. Вона природно й непомітно

звикає до оточуючого її середовища, рідного слова, побуту й традицій свого народу» [15, с. 34].

I. Кон ввів в науковий обіг поняття «етнопатріотизм», розглядаючи його у зв'язку з утвердженням в свідомості «конкретизованих, спрощених образів свого народу, як правило, наділених позитивними рисами» [17, с. 189]. Етнічний патріотизм слугує підґрунтям організації роботи з дітьми дошкільного віку щодо вивчення ними народних звичаїв та культури, традиції, рідної мови та літератури, історії українського народу.

Патріотичне виховання, за визначенням М. Качур, є особистісно орієнтованим виховним процесом, спрямованим на набуття дитиною інтегральної якості, що характеризує її позитивне емоційно-ціннісне ставлення до Батьківщини, усвідомлення власної причетності до українського етносу та національної культурно-мистецької спадщини, виявляється у пізнавальній і художньо-творчій діяльності, толерантності по відношенню до культури інших народів [13, с. 5].

Процес патріотичного виховання повинен ураховувати суспільно-політичні та економічні реалії країни, мати випереджувальний характер, формувати в масовій свідомості молодого покоління духовно осмислений, рефлексивний патріотизм. Ототожнення патріотичного виховання лише як аспекту морального виховання на сьогодні є недостатнім, й сучасна освітня практика в організації патріотичного виховання дітей і молоді визначає низку протиріч, зокрема, таких, як:

- нинішнє молодого покоління українців входить у життя нового, проте ціннісно невизначеного суспільства. Руйнація старої суспільної системи не поставили натомість нову, лише задекларовану Конституцією України. Відсутність етнонаціональної ідеологічної єдності, на нашу думку, теж не сприяють розвитку патріотизму у дітей та молоді.
- молоде покоління українців вже не сприймає устоїв минулого та цінностей попереднього суспільства, все більш реалістично

окреслюється новий соціальний тип особистості – людини відповідальної за долю своєї країни, людини-патріота, й це не завжди співпадає з засадами організації виховної роботи з дітьми та молоддю в закладах освіти.

- швидке оновлення суспільно-економічних та інформаційних реалій в країні в цілому, та регіонах, зокрема, що «віддаляє» молоде покоління в часі від тих традиційних засад життя українців, які лежить основі народознавчої роботи в закладах освіти.

Особливості патріотичного виховання в дошкільному дитинстві

Дошкільний вік є сенситивним для закладання основ патріотичного виховання, формування патріотичної самосвідомості, громадянської відповідальності дитини. Патріотичне виховання дітей дошкільного віку є одним з важливих напрямів їхнього соціально-морального виховання. Актуальність проблеми патріотичного виховання дошкільників обумовлена тим, що формування громадянської позиції полягати в прищепленні їм любові до рідної землі, товариськості, розумної достатності, цінності родинного життя, духовного повсякденного буття, уважного ставлення до людей [16, с. 27].

Як зазначено у Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, патріотичне виховання – складова національного виховання, головною метою якого є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин. Воно сприяє єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави [21, с. 4].

Виховання нового покоління українських патріотів слід розпочинати вже з періоду дошкільного дитинства. Про це зазначено у змісті Базового компоненту дошкільної освіти України, в якому наголошено на важливості

та необхідності раннього прилучення дитини до системи культурних цінностей і традицій українського народу, його фольклорної скарбниці, виховання шанобливого ставлення до рідної мови, формування культури міжетнічних та міжособистісних взаємин [10, с. 4].

Л. Кокуєва розглядає патріотичне виховання по відношенню до дитини старшого дошкільного віку як її потребу брати участь в усіх справах на благо оточуючих людей, виховання у неї таких якостей, як співчуття, милосердя, почуття власної гідності, усвідомлення себе частиною навколишнього світу [15, с. 27].

Як моральне явище, обґрунтовує патріотизм стосовно дітей 6-7 років Л. Філатова, яка акцентує увагу на наявності в ньому нормативно-оцінного смислу, ціннісного ставлення дитини до рідного краю та Батьківщини, що й фіксується самим поняттям «патріотизм» і виявляться не тільки в моральних почуттях дитини, але й у її конкретних вчинках [50, с. 15].

О. Корнєєва розглядає патріотичне виховання старших дошкільників як процес, спрямований на «розвиток у дитини любові до матері, близьких людей, прив'язаності до рідного краю, його природи». Це процес зумовлює вплив на почуття дітей та задіювання механізму їх морального виховання [22, с. 9].

У дослідженні Л. Никонової виховання у дітей старшого дошкільного віку розглядається як педагогічно керований процес збагачення знань дітей про рідний край, країну тощо. Автор наголошує на важливості організації такої роботи з дітьми, яка дозволить «достатньо великий обсяг узагальнених та систематизованих знань про навколишній світ, встановлювати зв'язки між явищами дійсності» [27, с. 11].

Організація роботи з патріотичного виховання дітей визначає свою специфіку, пов'язану, перш за все, з віком вихованців. Великі можливості щодо формування патріотизму має старший дошкільний вік, коли закладається фундамент, на основі якого в майбутньому зводиться «надбудівля» майбутнього громадянина та патріота.

Дані досліджень провідних психологів Л. Виготського, О. Запорожця, Д. Ельконіна, О. Кононко, В. Мухіної, М. Поддякова стосовно розвитку у дітей дошкільного віку моральних почуттів, уявлень, суджень та переконань дозволяють говорити про можливість опанування звичаїв суспільства, культури та історії свого народу. Формування у дітей старшого дошкільного віку образного мислення, уявлень про свою культурну та національну приналежність, емоційну сприйнятливість та співпереживання, розвиток інтересу до навколишнього світу, творчої уяви дозволяє говорити про можливість та необхідність закладання у дитини основ національної самосвідомості особистості в контексті виховання у неї основ патріотизму.

Проблему виховання основ патріотизму» досліджувала Л. Никонова. На відміну від прийнятих за радянської доби педагогічних постулатах, ідеї виховання патріотизму в контексті морального виховання особистості, Л. Никонова наголосила на доцільності особистісного спрямування патріотично-виховного процесу, кінцевим результатом якого є сформованість у дитини відповідного особистісного утворення, якості – патріотизму [27].

Виховання основ патріотизму, на думку дослідниці, позитивно впливає на формування емоційної сфери дитини, розвиваючи емоційну сприйнятливість (переживання почуття любові до рідного міста та до країни, гордості за її захисників, поваги до її минулого та сьогодення тощо); активним ставлення до навколишнього, що виявляється в активній діяльності (дитяче волонтерство, патріотичне краєзнавство тощо), намагання доставити радість людям, активною участю в заходах патріотичного спрямування та ін. Визначаючи особливість патріотичних почуттів дітей дошкільного віку, дослідниця вказала на те, що вони формуються на основі любові до батьків, сім'ї, рідного дому тощо [27, с. 10]. Таке трактування патріотичних почуттів дошкільників зберігається в переважній більшості досліджень стосовно даної проблеми.

Близької до вищезазначеної наукової позиції є та, яку визначає І. Газіна, вказуючи на те, що під основами процесу національно-

патріотичного виховання старших дошкільників слід розуміти елементарні дії у сфері національної свідомості, які згодом переростають у широку дію, що визначає усталену національну самосвідомість особистості. Фактично, мова йдеться про найелементарніші прояви в дитячій діяльності усвідомлення себе представниками українського народу, гордості за це, самоповаги до себе як українців, ставлення дітей до українських національних цінностей [8, с. 5].

Специфіка патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку обумовлюється, перш за все, віковими можливостями дітей. О. Кононко визначає період старшого дошкільного дитинства як час виникнення та становлення особистості, закладання її ціннісного фундаменту, формування первинних світоглядних уявлень [18-20].

Учені-педагоги (П. Ігнатенко, О. Любар, І. Рогальська-Яблонська, М. Стельмахович, О. Сухомлинська) розглядають ціннісні основи народного виховання як провідний механізм впливу на формування особистості.

Так, І. Рогальська-Яблонська, досліджуючи питання патріотичного виховання дітей дошкільного віку в контексті їх соціалізації, вказує на важливість запровадження ціннісного (аксіологічного) підходу щодо ставлення дитини до суспільства і держави, формування у неї здатного пізнавати себе як члена родини, дитячого колективу; виховання у малюка любові до рідного дому, краю, його природи, рідного слова, побуту та традицій [32, с. 294].

Старший дошкільний вік надає можливість сформувати ставлення особистості до соціуму, рідного краю, культури свого народу. Саме дошкільне дитинство, на думку О. Вишневського, є «колискою патріотизму». Виокремлюючи три етапи в розвитку національної самосвідомості (етнічний, територіальний та державницький), першим із них вчений називає етап раннього етнічно-територіального самоусвідомлення особистості – її етнізації, коли закладається «коріння патріотизму» [6, с. 8].

На думку багатьох науковців (І. Бех, Г. Беленька, А. Богущ,

Н. Бондаренко, А. Гончаренко, Н. Гавриш, О. Денисенко, О. Кононко, К. Крутій, О. Кириченко, Н. Лисенко, В. Лаппо, Б. Салчак, М. Стельмахович, Т. Поніманська, Н. Рогальська та ін.), у віці 6-7 років відбувається становлення основ національного характеру, прищеплюється любов до рідного краю, національної культури, формується почуття поваги до інших народів, їх ментальності та культурної спадщини.

Так, Б. Салчак, розкриваючи роль національної культури у формуванні основ патріотизму у дошкільників, вказує на те, що вона формує духовне життя дитини, є дієвим засобом формування її національної самосвідомості. У пізнанні дитиною світу культури, її загальнолюдської цінності, зазначає Б. Салчак, вкладено етнокультурно-пізнавальний зміст, який реалізується в освітньому процесі закладу дошкільної освіти [35, с. 11].

Н. Бондаренко визначає регіональну культурно-історичну спадщину як важливий засіб формування духовності у дітей 6-7 років, формування загальнолюдських морально-етичних та духовних цінностей та закладання щодо цього основ патріотизму як любові до рідного краю та батьківщини [4, с. 4-5].

Культурна спадщина, за визначенням С. Рубінштейна, є ціннісним ядром нації, яке дісталось їй від попередніх епох [33]. Збереження культурно-історичної спадщини, безцінних пам'яток минулого, в яких акумульовано досвід, знання, мудрість десятків поколінь, – є необхідною умовою наступності поколінь. Від того, наскільки збереглися, усвідомлені та затребувані усі духовні завоювання минулого, визначається духовна сила нації, національна гідність та морально-патріотичний потенціал народу.

Особливо цінною для сучасної практики є педагогічна спадщина видатного педагога-гуманіста В. Сухомлинського [44-45], який вказував на необхідність закладання у дитини системи життєвих та духовних цінностей, що здійснюється через розкриття дорослими сенсу народної та світової спадщини через художні твори, етику людських стосунків, формування першого практичного досвіду прояву душі по відношенню до рідних та

близьких людей, рідного краю з його природою, історією та традиціями, рідної мови – всього того, що визначає батьківщину [44, с. 4].

Залучення дітей до цінностей національної культури обумовлено високоморальним національним ідеалом, своєрідним «духовним стрижнем» попередніх поколінь, історичне минуле визначається основою народу як єдиної спільноти. Культурна (творча) діяльність дитини починається з її перших дій і вчинків. Як зазначається в Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, важливим визначається збагачення змісту роботи з патріотичного виховання відповідними формами роботи: ознайомленням з елементами культури українського народу та тих народностей, які населяють рідне місто (село); участь громадських та календарних свят; перегляд відеоматеріалів, які презентують багатогранну культуру народів, що населяють Україну тощо [21].

Натуралістичні фактори в поєднанні з культурологічними формують базову психологічну прив'язаність людини до своєї нації, залучають до її рідної національної культури. У роботі з дітьми дошкільного віку задіюються такі культурологічні фактори, як: вивчення традицій, сімейних обрядів, родинно-побутової звичаєвості. Інакше ці фактори називаються *народознавчими*.

Народознавство – наука, що вивчає побутові та культурні особливості народу або народів, проблеми його (їх) походження, розселення [37, с. 89]. Досвід народознавчої науки у своїх дослідженнях використовували видатні вчені, культурні діячі минулого (А. Кримський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, І. Франко та ін.), ним послуговуються сучасні науковці й педагоги. Окремі аспекти застосування народної педагогіки у патріотичному вихованні дітей і молоді висвітлено у працях: А. Богуш, О. Вишневського, Н. Лисенко, О. Матвієнко, Н. Рогальської, Ю. Руденка, О. Сухомлинської, В. Чайки, М. Чепіль, К. Чорної та ін.

У процесі проведення з дошкільниками народознавчої роботи у них закладаються основи національної самоідентифікації, формуються глибокі

позитивні почуття до історії, культури, традицій свого народу, а через них – справжня любов до Батьківщини. Народознавчі засади патріотичного виховання стосовно дітей дошкільного віку розроблено у працях А. Богуш, Є. Бондаревської, Т. Власової, Н. Гавриш, Н. Виноградової, С. Козлової, В. Кузя, Н. Лисенко, С. Петеріної, Т. Поніманської. Науковці дійшли висновку, що без етнокультурної самоідентифікації неможливе формування і розвиток у молодого покоління почуття патріотизму, поваги до історії, традицій свого народу.

Основою виховання патріотизму є національна самосвідомість, підґрунтям якої, у свою чергу, є самосвідомість. Розглянемо сутність означених понять більш детально. Різні аспекти стимулювання розвитку національної свідомості досліджувалися вченими передусім на основі культурологічного підходу (О. Батухтіна, О. Вишневський, І. Газіна, Г. Гуменюк, Г. Кловак, О. Колоскіна, В. Кузь, Т. Поніманська, Ю. Руденко, З. Сергійчук, М. Стельмахович, Л. Ходанич та ін.).

Національна самосвідомість, за визначенням І. Газіної, є усвідомленням людиною себе об'єктом (представником) національного світу, своєї національної приналежності, оцінка себе як носія національних цінностей [8, с. 5]. У свою чергу, національна самосвідомість тісно пов'язана із національною свідомістю, яка є формуванням більш високого особистісного порядку й відображає ставлення людини до національних феноменів. Т. Поніманська розглядає національну самосвідомість як показник сформованості у дитини відчуття приналежності до певної нації, яке виявляється в віднесенні себе до певної етнічної групи – етнічному самовизначенні [29, с. 255].

О. Колоскіна характеризує національну самосвідомість як результат повороту свідомості особистості вже на власне «Я», формування нею образу «Я» як національно свідомої людини. Дослідниця пропонує наступну структуру цього образу: знання рідної мови, українських звичаїв, обрядів та традицій, усвідомлення себе як представника певної нації, національної

культури та історії [16, с. 9].

Згідно визначення І. Газіної, *національна самосвідомість дітей старшого дошкільного віку* – це, усвідомлення ними своєї належності до української нації, її ідеалів, культурних норм, мови, традицій, а також елементарне уявлення про місце своєї нації у загальному міжнаціональному соціумі [8, с. 5]. Отже, йдеться про мисленнєве виділення дитиною себе з оточуючого світу, визнання своєї унікальності і одночасно визнання унікальності інших людей.

У дослідженні Б. Салчак національна самосвідомість розглядається як інтеграція змістових та структурних характеристик, в якій змістова характеристика включає в себе усвідомлене віднесення дитиною себе до народу (або певної етнічної спільноти), позитивне емоційне ставлення до національної приналежності та регуляцію на цій основі поведінки. Основний акцент у даній науковій роботі здійснено на етнічний аспект патріотичного виховання дітей [35, с. 9].

Національна самосвідомість особистості формується завдяки усвідомленню дітьми суспільно вироблених норм і правил. Діти старшого дошкільного віку характеризуються здатністю до усвідомлення особистісних цінностей, відбувається їх емоційне засвоєння, що визначається в міжособистісних взаєминах, діяльності та поведінці. У закладі дошкільної освіти така робота проводиться на заняттях з ознайомлення дітей із соціумом, у різних формах народознавчої роботи тощо.

Результатом ефективного патріотичного виховання є сформованість патріотизму, патріотичних почуттів. *Патріотичні почуття* – важливий прояв ставлення до своєї Батьківщини. Патріотичні почуття відіграють важливу роль у формуванні національної свідомості та самосвідомості, вони є багатограними за своєю природою, оскільки об'єднують усі сторони особистості: розумову, моральну, естетичну, трудову, а також фізичний та соціальний розвиток.

А. Солонська, Н. Майгутяк вказують на інтегральну природу

патріотичного почуття, що знаходить своє відображення в об'єднанні в єдине ціле усіх складників розвитку особистості – морального, соціального, трудового, розумового, естетичного, фізичного. На думку дослідників, означене почуття формується під впливом навколишнього середовища та інших чинників [38, с. 89].

Цю ж думку підтримує і Л. Савченко [34, с. 288], зазначаючи, що стосовно дітей дошкільного віку інтеграція передбачає поєднання ознайомлення дітей із явищами суспільного життя, народознавства, засобів мистецтва (наприклад, використання щодо цього картин відомих українських митців; творів українських композиторів, які рекомендовано Програмами виховання та розвитку дітей), а також практичної діяльності дошкільників.

П. Якобсон визначає патріотичні почуття як один із перших та яскравих проявів моралі у дитини, що у процесі формування та розвитку стає більш свідомим. Дослідник наголошує на тому, щоб «усі моменти ознайомлення дитини з рідною країною, з її культурою, з її минулим, з її духовним багатством породжували у ній глибокий емоційний відгук» [58, с. 203].

Дослідниця В. Мусієнко, обґрунтовуючи сутність явища «почуття патріотизму дошкільника», вносить певні корективи у його трактування, визначаючи під явищем «стійку соціально зумовлену та за характером переживання усвідомлену дитиною її емоційну реакцію на об'єкти і процесом навколишнього середовища, що мають патріотичне значення» [26, с. 48].

Особливістю патріотичних почуттів дітей 6-7 років є те, що вони формуються на основі любові до батьків, сім'ї, рідного дому, на основі ставлення до своєї групи в дитячому садочку, природи рідного краю, свого міста або села тощо (А. Богуш, Н. Гавриш, А. Анциферова, Л. Кокуєва, В. Лаппо, Н. Рогальська, В. Степова, Ф. Левін-Щиріна, В. Нечаєва).

Н. Рогальська, вказуючи на те, що патріотичне виховання підростаючої особистості успішніше реалізується, якщо діти зростають і розвиваються в

процесі освоєння духовних надбань народу, наголошує на необхідності включення етнопедагогічної спадщини та елементів культури народу до освітнього процесу сучасних закладі дошкільних закладів [31, с. 1].

О. Сухомлинська в Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, зазначає, що обов'язковими складовими громадянського виховання мають бути уміння і бажання людини брати участь у суспільному, політичному й економічному житті своєї країни, уміння будувати комунікативні зв'язки, поважати права й думки інших; здатність сприймати зміни, що відбуваються, і приймати відповідні рішення тощо. Всі ці якості тією чи іншою мірою закладаються вже в дошкільному віці і є початковим щаблем у становленні громадянина. О. Сухомлинська пропонує педагогам прищеплювати дітям повагу до культури свого народу, його традицій, до своєї мови та держави [43, с. 25].

В. Лаппо наголошує на необхідності формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного ставлення до рідного краю, його етнокультурної самобутності, чому сприятиме використання елементів етнокультури у практиці роботи з дітьми, у доступній формі знайомити їх із самобутністю рідного краю [24, с. 163].

Патріотичні почуття відрізняються яскравістю, емоційністю. Поступово, у процесі більш комплексного та ґрунтовного ознайомлення дітей (як старших дошкільників, а надалі – як молодших школярів) з навколишнім світом, розширюються їхні уявлення про рідне місто, край, країну, її історію, природу, наповнюючись новим змістом, закладаючи основи почуття любові до Батьківщини.

З тим, щоб визначити специфіку патріотичного виховання дітей дошкільного віку, необхідно з'ясувати природу патріотичного почуття, його джерела, структуру та зміст. Різні науковці визначають різну структурність патріотичного виховання, що обумовлено, у тому числі, віковими особливостями дітей, засобами реалізації даного процесу тощо. Так, Н. Гавриш та К. Крутій вбачають у вищезазначеному процесі дві складові,

перша з яких створює платформу для іншої:

- 1) *моральне виховання* як засвоєння дитиною загальнолюдських цінностей, моральних норм життя в суспільстві тощо;
- 2) *національне виховання*, яке має на меті формування почуття любові до батьківщини, ціннісного ставлення особистості до своєї землі, українського народу, його історії, культури, традицій [7, с. 3].

Т. Поніманська характеризує національне почуття як комплекс емоцій, які фіксують суб'єктивне ставлення людей до своєї нації, її потреб, і норм життя, а також до інших народів, це вміння розуміти, вивчати, знати історію, звичаї, культуру рідного народу, бажання вчитися та працювати на благо рідної держави [30, с. 255].

І. Бех зазначає, що патріотизм слід розглядати не як тільки як почуття, але й як значущу цінність у системі ціннісних орієнтирів суспільства та окремої людини, яка за своєю структурою є розумово-емоційним утворенням. При чому, розумова складова надає даному утворенню усвідомленості, а емоція – сенсу та суб'єктивної значущості [2, с. 5].

Г. Шевченко, С. Рашидова обґрунтовують почуття патріотизму як емоційне переживання своєї культурно-духовної, історичної і національної приналежності до Батьківщини. В основі формування почуття патріотизму, на думку вчених, лежить потреба в самоідентифікації та спільності зі своїм народом, Батьківщиною [54, с. 48].

Аналіз наукових праць з проблеми національно-патріотичного виховання (Н. Бондаренко, С. Козлова, В. Коваль, Л. Кокуєва, В. Лаппо, Т. Маслова, Л. Никонова, Л. Філатова, Т. Філімонова, Л. Шкрєбтієнко) дозволяє говорити про те, що процес виховання патріотизму старших дошкільників як результуючої виховного процесу щільно пов'язаний з усіма психічними процесами та напрямками педагогічної роботи.

Сформованість основ патріотизму в дошкільному дитинстві пов'язана з емоційним розвитком дитини. Як зазначають О. Кононко, А. Кошелева, П. Якобсон, Є. Лук, Л. Никонова, Л. Стрелкова, емоції відіграють

визначальну роль у соціально-моральному розвитку і вихованні особистості. На думку В. Мусієнко, емоційно-почуттєва складова, як базова, зумовлює головну функціональну спрямованість патріотизму – активізацію на дії та вчинки у напрямі забезпечення розвитку рідної країни, захист її інтересів тощо [26, с. 55].

Психологи Л. Виготський, О. Запорожець, О. Кононко, А. Кошелева, О. Кочерга, Т. Піроженко розробили низку положень про випереджальну та регулюючу роль емоцій у старших дошкільників у процесі засвоєння ними соціального досвіду, накопиченого попередніми поколіннями, елементів культури рідного народу. Вчені вказали на залежність ефективності процесу засвоєння дитиною елементів соціального буття (що є важливою складовою патріотичного виховання) від емоційного ставлення до цього дитини-дошкільника.

Вчені Л. Артемова, Л. Беляєва, Н. Виноградова, Р. Жуковська, С. Козлова, В. Нечаєва, Л. Никонова, Т. Поніманська, Л. Філатова та ін. стверджують, що основою виховання патріотизму у дошкільників, формування емоційно-позитивного ставлення до навколишнього світу є знання про рідний край, працю людей, природу, життя людей у минулому та сьогоденні тощо.

А. Солонська, Н. Майгутяк на основі методики використання засад народознавства у роботі з дошкільниками, розробленої А. Богуш та Н. Лисенко, зазначають, що «виховання почуттів починається з ознайомлення дітей з близьким і доступним змістом; на основі цих знань виховують первинні почуття, які поступово перетворюються на осмислене й обґрунтоване ставлення дитини до навколишнього» [38, с. 90].

За даними досліджень Л. Виготського, Д. Ельконіна О. Запорожця, В. Мухіної, М. Поддякова, важливу роль у становленні та виховання в дошкільному дитинстві почуття патріотизму відіграє пізнавальний розвиток, поінформованість дитини про суть явища і роль патріотизму в розвитку особистості, особливості розвитку її пізнавальних процесів, зокрема

мислення, уяви, пам'яті.

Обґрунтовуючи зв'язок патріотизму з системою знань дитини, В. Мусієнко вказує на важливість надання дошкільнику інформації про об'єкт патріотичного значення, що допомагає формувати уявлення про нього та розкривати значущість для себе, для близьких, для міста, для Батьківщини. Дослідник зазначає, що з цією метою необхідно збагачувати життєвий досвід дітей, проводити різноманітні форми навчальної та вихованої роботи, сприяти формуванню життєвих компетенцій національно-патріотичного спрямування [26, с. 203-207].

Л. Філатова зазначає, що для забезпечення дітей дошкільного віку необхідною та доступною інформацією, доцільно організовувати цілеспрямовану роботу з формування уявлень і знань про патріотизм, добро, історичних та сучасних героїв, захисників Батьківщини тощо [50, с. 3]. Будувати таку роботу необхідно так, щоб набуті дошкільниками знання утворювали певну систему, відображали наявні предмети та явища з їх основними ознаками та зв'язками [38, с. 90].

Патріотична вихованість як результат процесу виховання характеризує прагнення дитини краще пізнати свою Батьківщину, виявляти любов та турботу про неї, бажання берегти природу рідного краю, докладати для цього власних зусиль. Спираючись на концептуальні підходи психологів А. Валлона, Л. Виготського, С. Рубінштейна та інших, можна говорити про взаємообумовленість інтелектуального та емоційного компонентів свідомості. Водночас важливо зазначити, що поведінка дитини дошкільного віку переважно стимулюється емоціями, аніж роздумами. Відтак почуття перетворюються на мотиви поведінки й спонукання до дії.

Як зазначають провідні фахівці, у старшому дошкільному віці в дитини формується певна лінія поведінки, провідними стають моральні мотиви, з'являється супідрядність мотивів. Важливу роль в особистісному розвитку дитини відіграє мотивація та потреба у суспільно корисній діяльності, яка реалізується в активному ставленні до навколишнього світу взагалі, до

рідного краю, своєї домівки зокрема. Під впливом соціальної мотивації формується світоглядна позиція особистості, збагачується її внутрішнє життя, розширюється система уявлень про моральні норми та соціальні оцінки.

Л. Кокуєва характеризує зв'язок морального виховання та формування у старших дошкільників почуття патріотизму, бажанням дитини упорядкувати свою домівку, взяти участь у спільній з дорослими та однолітками праці [15, с. 32]. На думку О. Кононко, в основі моральної регуляції лежать такі індивідуально-психологічні утворення: образ-Я, тотожний позитивному етичному еталону, дія співвіднесення своїх вчинків із негативним етичним еталоном, усвідомлення протиріч між образом-Я в цілому і своїм конкретним вчинком [19, с. 34].

Показниками засвоєння дитиною моральних еталонів слугують, на думку вказаних авторів, готовність та вміння жити і діяти за нормами суспільно прийнятої моралі, залучатися до суспільно корисних заходів, прагнути пізнавати свою країну, історію та культуру рідного краю, бажання бути схожим на національних героїв минулого та сучасності тощо.

Патріотизм як важлива якість особистості передбачає не лише володіння дитиною певною системою знань про свою країну, зацікавлене і позитивне ставлення до української мови, культури, традицій, але й здатність перетворювати свої почуття і ставлення на конкретні справи та вчинки. Адже патріот – це людина, яка не словами, а гідними вчинками та справами щоденно приносить користь Батьківщині, виявляє турботу про свій рідний край, місце, де вона народилася і живе. Оскільки патріотизм вирізняється дієвим характером, його виховання здійснюється в процесі організації пізнавальної та практичної діяльності в індивідуальній та колективній формах. А. Кошелева вказує на провідну роль спільних колективних дій дітей у встановленні позитивних емоційних відносин між членами групи, що сприяє налагодженню взаємодії, досягненні поставлених практичних цілей, згуртованості соціальної групи, формуванню почуття спільності - важливого

для закладання основ патріотизму [56, с. 8].

В. Сухомлинський підкреслював, що любов до Батьківщини є основою патріотичного виховання дітей і молоді. «Я завжди прагнув, - писав учений, - до органічної єдності громадянських думок, почуттів і діяльності, щоб почуття, переживання знаходили свій вираз в благородних вчинках, в праці людей для суспільства, для Батьківщини» [45, с. 218].

У дослідженні В. Лаппо увага акцентується на діяльнісному векторі патріотизму дітей дошкільного віку. Автор розглядає проблему патріотизму крізь призму культурної самобутності рідного краю, наголошує на важливості ознайомлення з нею дошкільників у різних видах діяльності. Специфіка дослідження полягає у прагненні автора привернути увагу науковців і практиків до ефективних засобів і прийомів відтворення елементів регіональної культури у продуктивній діяльності дітей [24, с. 99].

Я. Макарчук пов'язує специфіку діяльнісного підходу до виховання патріотизму дітей з можливістю реалізації завдяки йому емоційно відчутих та усвідомлених ними знань у наданні допомоги дорослим, турботі про них, готовності виконати соціально корисне завдання, бережливому ставленні до природи та створених людиною об'єктів культури й творів мистецтва. Автор наголошує на важливості прищеплення з дошкільних років комплексу морально-вольових якостей, які забезпечать дієве ставлення до малої та великої Батьківщини. До показників патріотичної вихованості віднесено: наслідування моральних авторитетів, засвоєння норм моральних принципів національної поведінки; наявність досвіду колективної діяльності суспільно-громадського спрямування; уміння опанування культурною спадщиною народу та ін. [25, с. 15].

Л. Никонова, досліджуючи умови формування основ патріотизму у старших дошкільників, доповнює вищезгадану структуру емоційно-спонукальним критерієм, що визначає переживання особистістю позитивного ставлення до знань, які засвоюються, до навколишнього світу, прояв інтересу, потреби розширювати кругозір та брати участь у суспільно

корисній праці [27, с. 12].

В. Степова, розкриваючи особливості формування національного образу «Я» у дошкільників, пов'язує даний процес із закладанням у дитини основ національної самосвідомості, з урахуванням специфіки даного процесу, обґрунтовує важливість такого компоненту патріотизму, як ціннісно-смысловий. При цьому до показників віднесено: уявлення про цінності національної культури, усвідомлення своєї національної приналежності тощо [41, с. 11].

У дослідженні Л. Філатової визначено структуру патріотизму. До основних компонентів базової моральної якості автор відносить когнітивний мотиваційний та поведінковий. Характеризуючи взаємодію компонентів патріотизму, фахівець зазначає: уявлення дошкільників про патріотизм, Батьківщину позначаються на характері їхнього ставлення до усього українського, втілюються у конкретних моральних діях. Водночас автор зауважує, що наявність знань не є достатньою умовою виховання патріотизму. На її думку, для цього необхідне формування ціннісного ставлення дитини до рідного краю та Батьківщини, мотивування її до участі в різних формах роботи та забезпечення єдності знань та дій [50, с. 16].

З метою з'ясування рівнів сформованості у старших дошкільників патріотичних почуттів, Л. Шкрєбтієнко визначає такі групи критеріїв: *когнітивний* (уявлення про малу і велику Батьківщину, обізнаність з державними символами України, народними традиціями, звичаями та обрядами; усвідомлення своєї причетності до малої і великої Батьківщини, володіння українською мовою; розуміння змісту літературних творів, уміння аналізувати вчинки їхніх героїв); *емоційно-ціннісний* (активний інтерес до вивчення історії, традицій та культури України; прагнення до оволодіння рідною мовою; любов до сім'ї та родини; гордість за трудові і бойові заслуги старшого покоління; прояв емоційного відгуку на ознайомлення із творами художньої літератури, вміння співвідносити вчинки героїв із їхніми патріотичними та моральними якостями); *поведінковий* (співпереживання та

співчуття рідним, близьким та оточуючим; турбота про членів сім'ї та представників живого світу, посильна допомога дорослим; бажання наслідувати позитивну поведінку літературних героїв у власній життєдіяльності) [55, с. 150-151].

Означена система критеріїв також ураховує загальні вікові особливості дитини: домінування емоційного компонента у структурі почуттів: наявність обмеженого емоційного та життєвого досвіду дитини; активний процес розвитку психічних явищ дитини та формування «Я-концепції».

Набуття дитиною основ патріотизму як однієї із провідних цінностей відбувається під впливом навколишнього середовища та цілеспрямованого виховання. Основні засади реалізації національно-патріотичного виховання дітей у закладі дошкільної освіти (напрями, форми, методи, засоби) конкретизовано кількох у законодавчих і нормативних документах, зазначених вище.

Отже, процес цілеспрямованого виховання у дітей основ патріотизму варто розпочинати з дошкільного дитинства. Саме у цьому віці в розвитку особистості дитини з'являються новоутворення, які дозволяють успішно організувати відповідну роботу. Виховання патріотизму у старших дошкільників ґрунтується на переживанні ними любові до рідного дому, краю, країни, радості від зустріч з рідною природою, захоплення народною творчістю [14, с. 24]. Виховання основ патріотизму у дітей старшого дошкільного віку є важливою складовою їхнього соціально-морального розвитку, формування особистості, її громадянських почуттів, в подальшому – патріотичних переконань, громадянської позиції тощо.

До основних організаційно - педагогічних умов ефективного виховання у дітей дошкільного віку патріотизму провідними фахівцями віднесено:

- формування інтересу до історії своєї сім'ї, родоводу, сімейних традицій, турботи про рідних та близьких людей (Т. Алексеєнко, В. Постовий, О. Хромова);
- ознайомлення з історією міста, селища, де діти проживають, виховання

почуття своєї співпричетності, відвідування основних пам'яток культури (А. Богуш, Н. Лисенко, І. Франко);

- виховання бережливого ставлення до людей, природи, культурних надбань (О. Кульчицька, Н. Денисенко, В. Маршицька, З. Плохій);
- формування інтересу до народної культури, традицій, української мови (А. Гончаренко, В. Лаппо, В. Скуратівський);
- розвиток здатності помічати стан оточуючих людей та природи, адекватно на них реагувати, виявляти емоційну сприйнятливність, чуйність як базову соціально-моральну якість особистості (О. Запорожець, В. Зеньковський, О. Кононко);
- виховання у дітей почуття власної гідності, поваги до оточуючих, ціннісного ставлення до оточуючих (Н. Дятленко, Р. Шакуров);
- інтеграція патріотичного виховання в усі напрями виховної роботи та види діяльності дошкільника – зображувальну, музичну, літературну, театральну, творчо-продуктивну та ігрову (А. Аніщук, О. Дронова, І. Онищук);
- створення у закладі дошкільної освіти куточка патріотичного виховання, до складу якого увійдуть книжки, наочні матеріали, предмети та атрибути з національною символікою, макети тощо (М. Голуб, О. Каплуновська, І. Кичата, Ю. Палець);
- тісна взаємодія з сім'єю, працівниками музеїв, дитячих бібліотек з патріотичного виховання дошкільників (Р. Маньковська, В. Рагозіна, О. Шевченко).

Фахівці підкреслюють: створенню розвивального середовища для ефективного патріотичного виховання дошкільників необхідно приділяти особливу увагу. Таке середовище містить не лише дидактичні ігри, наочні матеріали, атрибути для ігор, літературу відповідного змісту, макети, продукти діяльності, а й передбачає живе спілкування дорослого з дітьми, відповіді на запитання дошкільників, пояснення незрозумілого, коментар й

уточнення дитячих міркувань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анікіна Т. О. Патріотичне виховання майбутніх учителів музики засобами художнього краєзнавства: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / Інс-т педагогіки АПН України. Київ, 1993. 29 с.
2. Бех І. Виховуємо патріотизм як почуття і цінність. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. № 6. С. 4–8.
3. Бех І. Патріотизм має бути дієвим: сучасний підхід до патріотичного виховання. *Дошкільне виховання*. 2016. № 8. С. 2–4.
4. Бондаренко Н. Б. Формування духовних цінностей у старших дошкільників засобами регіональної історико-культурної спадщини : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук; спец. 13.00.07. Луганськ, 2007. 239 с.
5. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадському становленні особистості. Київ: СКО «Беркут», 2002. 64 с.
6. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібн. для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: Коло, 2003. 528 с.
7. Гавриш Н., Крутій К. Національно-патріотичне виховання у ситуації соціального неспокою: змінюємо підходи. *Дошкільне виховання*. 2015. №8. С. 2–7.
8. Газіна І. О. Формування першооснов національної самосвідомості у дітей старшого дошкільного віку засобами української народної музики: автореф. дис. ... канд. пед. наук; спец. 13.00.08 / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2008. 20 с.

9. Денисюк О. М. Формування уявлень у дітей старшого дошкільного віку про історію України: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2000. 20 с.
10. Державний Базовий компонент дошкільної освіти в Україні : Електронний ресурс. Режим доступу: <http://osvita.kr-admin.gov.ua> – Назва з екрану.
11. Дука Т., Журавко Т. Громадянсько-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки.* №1 (60), лютий 2018. С. 64-69.
12. Інструктивно-методичні рекомендації «Про організацію національно-патріотичного виховання у дошкільних навчальних закладах» (додаток до листа МОН від 25 липня 2016 р. №1/9-396). Вихователь-методист дошкільного закладу. 2016. №8. С. 52-57.
13. Качур М. М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства: автореф. дис ... канд. пед. наук: спец.: 13.00.07 «Теорія і методика виховання»; Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2010. 20 с.
14. Козлова С. А. Нравственное воспитание дошкольников в процессе ознакомления с окружающим миром. Педагогическая наука – реформе школы. Москва, 1988. 104 с.
15. Кокуева Л. В. Воспитание патриотизма у детей старшего дошкольного возраста : дисс ... канд. пед. наук : спец. : 13.00.01, 13.00.07 «Общая педагогика и история педагогики», «Теория и методика дошкольного образования». Ярославский государственный университет. Ярославль, 2002. 228 с.
16. Колоскіна О. А. Формування елементів національної свідомості учнів початкових класів у процесі навчання української мови та народознавства: автореф. дис ... канд. пед. наук: спец.: 13.00.07 «Теорія і методика виховання»; Східноукраїнський національний університет

- імені Володимира Даля. Луганськ, 2009. 23 с.
17. Кон И. С. Психология предрассудка. *Новый мир*. 1969. № 9. С. 186–193.
18. Кононко О. Л. Душевність, людяність, щирість. Дошкільне виховання. 1997. №2. 8–9.
19. Кононко О. Л. Психолого-педагогічні засади особистісно орієнтованого виховання дошкільників. Гуманістично-спрямований виховний процес і становлення особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Зб. наук. праць. Київ: ВіРА Інсайт, 2001. Кн. I. С.30-38.
20. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості в дошкільному дитинстві: навч. посібн. для вищ. навч. закладів Київ: Освіта, 1998. 255 с.
21. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді / Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді і методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 16.06. 2015 №641. Режим доступу: <http://pnp.u.edu.ua/files/knpvdm16062015> – назва з екрану
22. Корнеева Е. И. Фольклорные праздники и развлечения в патриотическом воспитании дошкольников : автореф .дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 1995. 21 с.
23. Кузьмук Л. Плекаємо патріотів. *Дошкільне виховання*. 2015. №8. С. 14-17.
24. Лаппо В. В. Формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю засобами етнокультури (на прикладі гуцульського етноregionу): дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Івано-Франківськ. 2008. 287 с.
25. Матвієнко С. І. Підготовка майбутнього фахівця дошкільної освіти до використання елементів культури рідного краю. *Наукові записки*

- Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. 2011. Вип. 4. С. 160-163.
26. Мусієнко В. С. Формування почуття патріотизму в дітей у дошкільних навчальних закладах України (1930-1992 рр.): дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Тернопіль, 2007. 324 с.
27. Никонова Л. Е. Воспитание начал патриотизма у детей старшего дошкольного возраста: автореф. дисс ... канд. пед. наук : спец.: 13.00.01 «Теория и история педагогики». Минск, 1987. 21 с.
28. Онопрієнко О. Патріотичне виховання як науково-педагогічна проблема: понятійний аспект. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*: наук. зб. Умань: РВЦ «Софія», 2007. Вип. 20. С. 149 – 157.
29. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка: підручник. 3-тє вид. випр. Київ: Академвидав, 2015. 448 с.
30. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників. К., 1993. С.48–62.
31. Рогальська Н. В. Розвиток надбань української дошкільної етнопедагогіки та їх використання в сучасному дошкільному закладі: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 1998. 23 с.
32. Рогальська-Яблонська І. Педагогіка соціалізації: особливості патріотичного виховання дітей дошкільного віку. *Збірник наукових праць*. Випуск 2, 2016. С. 290-297. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe?... – назва з екрану.
33. Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии. Москва, 1959. С. 141.
34. Савченко Л. Л. Теоретичні засади патріотичного виховання особистості. *Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету імені Г.С. Сковороди*. 2014. Випуск XXXVII. С. 281-291.
35. Салчак Б. В. Конструирование образовательной среды дошкольного учреждения как условие воспитания национального самосознания

- детей: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теория и методика дошкольного образования». Екатеринбург, 2009. 22 с.
- 36.Скоморовська І. Громадянське виховання дітей дошкільного віку засобами народознавства. *Обрії*. №1 (38). 2014. С. 89-91.
- 37.Словник української мови в 11 томах. Том 6. 1975. С. 97.
- 38.Солонська А., Майгутяк Н. Формування патріотичних почуттів у старших дошкільників. *Науковий вісник Мелітопольського держ. пед. у-ту*: зб. наук. праць. Серія: Педагогіка / ред. кол.: І. П. Аносов (голов. ред.) та ін. 2017. Вип. 2 (19). С. 88–92.
- 39.Снопко Н.М. Психологические механизмы и педагогические основы патриотического воспитания в системе профессионального образования: автореф. докт. пед наук. Москва, 2007. 34 с.
- 40.Стаєнна О.О. Виховання громадянських якостей у дітей старшого дошкільного віку н традиціях рідного краю: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Луганськ., 2013. 19 с.
- 41.Степовая В. С. Педагогические условия воспитания национального образа «Я» детей дошкольного возраста: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Дошкольная педагогика». Ростов н/Д., 2005. 21 с.
- 42.Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки (Указ президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>. – назва з екрану
- 43.Сухомлинська О. В. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Дошкільне виховання*.2003. №2. С. 25-29.
- 44.Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ: Радянська школа, 1977.
- 45.Сухомлинский В. А. Рождение гражданина. Москва: Молодая гвардия, 1979. С. 217-223
- 46.Терник А.В. Національно-патріотичне виховання дітей старшого

- дошкільного віку. *Вісник луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. №1(315). С. 258-266.
- 47.Тесленко С. Сутність понятійного апарату національно-патріотичного виховання дітей. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2016. №2 (53). С. 186-190.
- 48.Україна – моя Батьківщина. Парціальна програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку / за наук. ред. О. Д. Рейпольської. Тернопіль: Мандрівець, 2016. 72 с.
- 49.Федорович А. В. Патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку. *Науковий вісник Мелітопольського держ. пед. у-тету : зб. наук. праць. Серія: Педагогіка / ред. кол.: І. П. Аносов (голов. ред.) та ін.* 2012. Вип. 8. С. 137–143.
- 50.Филатова Л. В. Педагогические условия воспитания патриотизма ребёнка в дошкольном образовательном учреждении: дис. канд. пед. наук. Самара, 2007. 238 с.
- 51.Філімонова Т. В. Національно-патріотичне виховання особистості: педагогічний аспект. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 2. Бердянськ: БДПУ, 2016. С. 43-48.
- 52.Човрій М. Я., Сухацька Л. М. Патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського музичного фольклору. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Вип. 1 (38). С. 323-326.
- 53.Чорна К. І. Суть патріотизму і його виховання в сучасних умовах. *Виховання в сучасному освітньому просторі: зб. наук. праць: Ін-т проблем виховання АПН України*. Київ-Умань, 1997. С. 74-78.
- 54.Шевченко Г. П., Рашидова С. С. Духовні основи патріотичного виховання: Монографія. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2012. 198 с.
- 55.Шкрєбтієнко Л. П. Виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури: дис. ... канд. пед.

- наук: 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Одеса. 2019. 298 с.
56. Эмоциональное развитие дошкольника : пособие для воспитателей детского сада / А. В. Запорожец, Я. З. Неверович, А. Д. Кошелева и др. / под ред. А. Д. Кошелевой. Москва: Просвещение, 1985. 176 с.
57. Якименко О. В. Патріотичне виховання в ДНЗ: посібн. Київ: Основа. 464 с.
58. Якобсон П. М. Эмоциональная жизнь школьника (психологический очерк). Москва: Просвещение, 1966. 291 с.